

מלכות שלמה בירושלים (ה) / הנפילה

במילים "אחר שהכין מלכותו בקרב עמו" מתייחס המלבי"ם לפסוק "והממלכה נכונה ביד שלמה" (מ"א ב, מו), הבא מיד לפני תיאור הנישואין עם בת פרעה, וחותרם את הפרק הדין בהריגת אדוניהו, יואב ושמעי (הריגת שמעי – שאירעה, כזכור, כעבור שלוש שנים למלכות שלמה (שם, לט) – מתוארת בפסוק זה ממש!). בפירושו זה, שהנישואין לבת פרעה היו בתחילת מלכות שלמה, כסדר הכתובים, צועד המלבי"ם בעקבות עולא:

ואמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא: לעולם ידור אדם במקום רבו, שכל זמן ששמעי בן גרא קיים לא נשא שלמה את בת פרעה (ברכות ח ע"א).²

ומבאר רש"י שם:

שכל זמן ששמעי בן גרא קיים כו' - דסמוך למיתת שמעי כתיב 'ויתחתן שלמה את פרעה'.

וברד"ק על מ"א ג, א:

'ויתחתן שלמה' - דרשו בו כי לפיכך נסמך ענין זה למיתת שמעי, שכל זמן ששמעי קיים לא נשא שלמה את בת פרעה, שהיה ירא ממנו והיה מוכיחו על זה, כי רבו היה. ובשנה הרביעית נשא את בת פרעה, שהיה שמעי ישב בירושלים שלש שנים.

גם בעל סדר עולם רבה קובע (בפרק טו) כי שלמה נשא את בת פרעה בתחילת השנה הרביעית למלכותו, דהיינו, בעת שהחל לבנות את המקדש.

מאידך גיסא, יש בחז"ל גם דעה כי נישואין אלו התקיימו עם חנוכת הבית (ויקרא רבה יב ה),³ שהייתה בזמן מאוחר הרבה יותר. אין בידינו כלים להכריע במחלוקת זו,⁴ אך פשטי המקראות מורים, כאמור, כאפשרות הראשונה.

3. מעמדה ההלכתי של בת פרעה

הגמרא ביבמות (דף עו) מניחה כדבר פשוט ששלמה גייר את בת פרעה.⁵ גם אברבנאל כותב (בפירושו על מ"א ג, א):

2 על היות שמעי בן גרא רבו של שלמה ראה גם גטין נט ע"א.

3 על מדרש זה ועל משמעותו ראה להלן.

4 וייתכן שאפשר ליישב את שני המדרשים כך: ההתחנות-התקשרות עם מלך מצרים הייתה בשנה הרביעית, ואז הובאה בת פרעה לעיר דוד, אבל הנישואין עצמם היו רק עם סיום בניין שני הבתים והכנסתה לביתה.

5 הסוגיה שם דנה אם גיורת מצרית מותרת לינשא מיד או רק לאחר דור שלישי. הגמרא גם מעלה את האפשרות ששלמה כלל לא נשא את בת פרעה ואת יתר הנשים הנכריות אלא "לזנות היה מתכוין" (לשון רש"י שם), אך מתוך אהבה יתרה שאהב את בת פרעה מעלה עליו הכתוב כאילו נתחתן בה. אנו נאחו בפשטי הכתובים, מהם ברור כי התחתן עמה ממש, וכדברי הרמב"ם שניבא להלן.

בהקשר של גיור בת פרעה יש לציין כי היו שדרשו זאת על מזמור מ"ה (ראה הסיכום למזמור זה בפירושו דעת מקרא לתהילים, עמ' רסג). המזמור, הפונה למלך, אומר: "בנות מלכים ביקרותיך, נצבה שגל לימינך בכתם אופיר. שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך. ויתאזו

א. הנישואין לבת פרעה

1. התיאור בכתובים

ספר מלכים מתייחס לנישואין לבת פרעה בכמה מקומות:

ויתחתן שלמה את פרעה מלך מצרים ויקח את בת פרעה ויביאה אל עיר דוד עד פלתו לבנות את ביתו ואת בית ה' ואת חומת ירושלים סביב (מ"א ג, א).

ובית יעשה לבת פרעה אשר לקח שלמה פאולם הזה (שם ז, ח).

פרעה מלך מצרים עלה וילכד את גזר וישרפה באש ואת הפנעני הישב בעיר הרג ויתנה שלחים לבתו אשר שלמה (שם ט, טז).

והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות ואת בת פרעה מואביות עמניות אדמית צדנית חתית. מן הגוים אשר אמר ה' אל בני ישראל לא תבאו בהם והם לא יבאו בקם אכן יטו את לבבכם אחרי אלהיהם בהם דבק שלמה לאהבה (שם י"א, א-ב).

נשים לב לכמה דברים. ראשית, הנישואין לבת פרעה מוצגים בתחילה כנישואין פוליטיים: "ויתחתן שלמה את פרעה מלך מצרים". במובן זה, אין לנישואין אלו רע בהיסטוריה: זהו התייעוד הוודאי היחיד לנישואיה של בת מלך מצרים – אחת המעצמות הגדולות בעת העתיקה – לשליט זר!

לאחר נישואיהם לוקח שלמה את בת פרעה לעיר דוד, ומשמע מן הכתוב שבדעתו להעלותה בשלב מאוחר יותר לבית משלה, שיהיה אחד ממבני בית המלך.¹ על חשיבותה של בת פרעה במלכות שלמה אנו למדים מכך שהיא האישה היחידה המכונה "אשת שלמה". ודוק: בשלב זה אין ניכרת בכתוב ביקורת כלשהי על נישואין אלו. ברם, סופם מעיד על תחילתם: בסופו של דבר נמנית גם בת פרעה בתחילת פרק י"א עם הנשים שבהן דבק שלמה לאהבה למרות היותן עובדות עבודה זרה.

2. העיתוי

בהנחה שסדר הפרקים משקף את הכרונולוגיה, הנישואין נערכו בראשית מלכותו של שלמה. ואכן, המלבי"ם על הפסוק "ויתחתן שלמה את פרעה מלך מצרים" (מ"א ג, א) כותב:

אחר שהכין מלכותו בקרב עמו, הכין אותה גם נגד מלכי ארץ אשר סביב לו במה שהתחתן עם מלך גדול מושל ממשל רב בימים ההם, ובזה ימצא עזר מצריו מבחוץ.

1 על המיקום של ביתה וזיקתו למילוא נרחיב בע"ה בשיעור הבא, שיעסוק במילוא.

כִּי עַל אִפִּי וְעַל חַמְתִּי הִיָּתָה לִי הָעִיר הַזֹּאת לְמִן הַיּוֹם
אֲשֶׁר בָּנוּ אוֹתָהּ וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה לְהִסְרָהּ מֵעַל פְּנֵי
(ירמיהו ל"ב, לא).

ומבאר רד"ק על אתר:

'למן היום אשר בנו אותה' – כי בימי שלמה שבנה את העיר והבית החלו לזבוח בבמות, ונשי שלמה עבדו לאלהים אחרים, למן היום ההוא היתה על אפי ועל חמתי, כלומר, היתה קיימת על אפי ועל חמתי, כי באפי היה להסירה, והארכתי אפי עד היום הזה, ולא אאריך עוד. ובדרש: ביום שהוסד הבית נשא שלמה את בת פרעה.

מקור פירושו של רד"ק בגמרא בנידה (ע"ב):

כתוב אחד אומר 'כי בחר ה' בציון' (תהילים קל"ב, ג), וכתוב אחד אומר 'כי על אפי ועל חמתי היתה העיר הזאת למן היום אשר בנו אותה עד היום הזה' (ירמיהו ל"ב, לא)! כאן קודם שנשא שלמה את בת פרעה, כאן לאחר שנשא שלמה את בת פרעה.

לפי הגמרא, למן נישואיו של שלמה עם בת פרעה ביקש הקב"ה להחריב את ירושלים (דבר שיש בו מעין שלילה של הבחירה בה).

במדרש ויקרא רבה (יב ה), הגורס, כזכור, שנישואי שלמה עם בת פרעה נערכו יחד עם חנוכת המקדש, מובאים דברים קשים ביותר על ליל כלולותיהם:

אמר רבי יודן: כל אותן שבע שנים שבנה שלמה בית המקדש לא שתה בהן יין, כיון שבנאו ונשא בתיה בת פרעה, אותו הלילה שתה יין. והיו שם שתי בלומזמות [=מחולות, ל], אחת שמחה לבנין בית המקדש ואחת שמחה לבת פרעה. אמר הקב"ה: של מי אקבל, של אלו או של אלו? באותה שעה עלה על דעתו להחריב את ירושלים, הדא הוא דכתיב 'כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת' וגו' (ירמיהו ל"ב, לא). אמר רבי הלל בר הילני: כזה שהוא עובר במקום המטונף ועקם חוטמו. אמר רבי חוניה: שמונים מיני ריקודין רקדה בת פרעה באותה הלילה, והיה שלמה ישן עד ארבע שעות ביום ובמפתחות של בית המקדש נתונות תחת ראשו, הדא הוא דתנן על תמיד של שחר שקרב בארבע שעות (עדויות פ"ו מ"א). נכנסה אמו והוכיחתי, ויש אומרים: ירבעם בן נבט נכנס והוכיחו.⁶

בבבבב רבה (י ד) מופיע מדרש מקביל בתוכנו:

הדא הוא דכתיב 'דברי למואל מלך' (משלי ל"א, א) – למה נקרא שלמה למואל? אמר רבי ישמעאל: באותו הלילה שהשלים שלמה מלאכת בית המקדש נשא בתיה בת פרעה, והיה שם צהלת שמחת בית המקדש וצהלת בת פרעה, ועלתה צהלת שמחת בת פרעה יותר מצהלת בית המקדש... ולכן נקרא למואל, שהשליך עול מלכות שמים מעלי, כלומר למה לו אל, ובאותו שעה עלתה

והנה נתבאר מכל זה וכפי פשט הכתובים ששלמה לא עבר על דת ולא חטא כלל בלוקחו את בת פרעה, לפי שגיירה וטבלה והכניסה תחת כנפי השכינה, כל שכן שלקחה כדי להשלים עם פרעה אביה. ולהיות כשלקחה כוונתו רצויה ומעשיו לשם שמים, אמר אחרי זה 'ויאהב שלמה את ה' ללכת בחוקות דוד אביו' (מ"א ג, א).

הרמב"ם נדרש אף הוא לסוגיה זו בחיבורו:

אל יעלה על דעתך שמשון המושיע את ישראל או שלמה מלך ישראל שנקרא ידיד ה' נשאו נשים נכריות בגיותן. אלא סוד הדבר כך הוא, שהמצוה הנכונה כשיבא הגר או הגיורת להתגייר בודקין אחריו שמה בגלל ממון שיטול או בשביל שררה שיזכה לה או מפני הפחד בא להכנס לדת. ואם איש הוא בודקין אחריו שמה עיניו נתן באשה יהודית, ואם אשה היא בודקין שמה עיניה נתנה בבחור מבחורי ישראל. אם לא נמצא להם עילה מודיעין אותן כובד עול התורה וטורח שיש בעשייתה על עמי הארצות כדי שיפרשו. אם קבלו ולא פירשו וראו אותן שחזרו מאהבה מקבלים אותן שנאמר 'ותרא כי מתאמצת היא ללכת אתה ותחדל לדבר אליה' (רות א', יח).

לפיכך לא קבלו בית דין גרים כל ימי דוד ושלמה, בימי דוד שמה מן הפחד חזרו, ובימי שלמה שמה בשביל המלכות והטובה והגדולה שהיו בה ישראל חזרו, שכל החוזר מן העכו"ם בשביל דבר מהבלי העולם אינו מגירי הצדק, ואף על פי כן היו גרים הרבה מתגיירים בימי דוד ושלמה בפני הדיוטות, והיו בית דין הגדול חוששין להם לא דוחין אותן אחר שטבלו מכל מקום ולא מקרבין אותן עד שתראה אחריתם.

ולפי שגייר שלמה נשים ונשאן, וכן שמשון גייר ונשא, והדבר ידוע שלא חזרו אלו אלא בשביל דבר, ולא על פי בית דין גיירום, חשבון הכתוב כאילו הן עכו"ם ובאיסורן עומדין. ועוד שהוכיח סופן על תחלתן שהן עובדות כוכבים ומזלות שלהן ובנו להן במות, והעלה עליו הכתוב כאילו הוא בנאן שנאמר 'אזי יבנה שלמה במה' (מ"א ז, ז) (הלכות איסורי ביאה פ"ג הלכות יד-טז).

כלומר: מבחינה פורמלית, נשיו הנכריות של שלמה התגירו; אך כיוון שגרות זו לא הייתה לשם שמים, וכיוון שהן המשיכו לעבוד עבודה זרה, מתייחס אליהן הכתוב כאילו נותרו גויות, ואף זוקף את מעשיהן לחובת שלמה עצמו.

4. המשמעות הרוחנית

הנביא ירמיהו אומר:

המלך יִפְקֶדְךָ כִּי הוּא אֲדִינְךָ וְהִשְׁתַּחֲוִי לָךְ (תהילים מ"ה, י-יב). מדובר כאן בנישואין עם בת מלך נכרי, והמשורר פונה אל המלכה-הכלה ומזהירה שתשכח את עמה הנכרי, את מנהגיו ואת העבודה הזרה שלמדה בבית אביה ותהיה נאמנה למלך. וייתכן שהביטוי "שיר יידידת" (שם, א) שבכותרת המזמור רומז לשמו של שלמה – יידידה.

6 בתוכחתו של ירבעם נעסוק בע"ה בהרחבה בשיעור הבא, שידון במילוא.

ב. הכנסת הארון לבית קודש הקודשים

העלאת הארון מהאוהל בעיר דוד אל המקדש מתוארת במל"א ח', א-יא ובה"ב ה', ב-י. לחז"ל מסורות רבות בעניין זה, וכאן נביא רק אחת מהן וננסה לעמוד על משמעותה. איתא בשמות רבה (ח א; מקבילה בתנחומא וארא ז):

'ויהי ביום דבר ה' וגו' ויאמר ה' אל משה ראה נתתיך א-להים לפרעה' (שמות ו', כח; שם ז', א), הדא הוא דכתיב 'שאו שערים ראשיכם' (תהילים כ"ד, ז), שלמה אמר הפסוק הזה בשעה שהכניס הארון לבית קדשי הקדשים עשה ארון של י' אמות, כיון שהגיע לפתח בית המקדש היה הפתח של י' אמות והארון של י' אמות, ואין עשרה אמות יכולין להכנס בתוך י' אמות, ועוד שהיו טעונין בו. כיון שבא להכניסו לא היה יכול, עמד שלמה והיה מתבייש ולא היה יודע מה לעשות. התחיל להתפלל לפני הקב"ה. מה עשה שלמה? אמרו רבותינו ז"ל: הלך והביא ארונו של דוד ואמר 'ה' א-להים אל תשב פני משיחך' (דה"ב ו', מב). אמר רבי ברכיה בשם ר' חלבו: באותה שעה חיה דוד, והכל ממך לדרוש, שכן דוד אומר 'ה' העלית מן שאול נפשי חיינתי מירדי בור' (תהילים ל', ד), והיה שלמה אומר: רבון העולמים, עשה בזכותו של זה, שנאמר 'זכרה לחסדי דויד עבדך' (דה"ב שם). מיד נענה. מה כתיב אחריו? 'וככלות שלמה להתפלל והאש ירדה מהשמים ותאכל העולה והזבחים וכבוד ה' מלא את הבית' (שם ז', א), ורוח הקודש צווחת ואומרת 'ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה' (קהלת ד', ב). התחיל שלמה אומר 'שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד' (תהילים כ"ד, ז). אמרו לו השערים: מי הוא זה מלך הכבוד? אמר להם: 'ה' צב-אות הוא מלך הכבוד סלה' (שם ט', ז). כיון שאמר להם כן מיד שככו, אלולי כן בקשו לרוץ את ראשו להמית.

המדרש מתמיה ביותר: וכי לא ידע שלמה, החכם מכל אדם, שאין ארון של עשר אמות נכנס בפתח של עשר אמות – ומה עוד שיש להביא בחשבון גם את נושאי? ומדוע בכלל דרוש ארון אחר? וכי מה היה חסר בארון שהיה במשכן (הדבר קשה בייחוד לאור הניסוח בתנחומא "עשה ארון של עשר אמות והכניס את הארון [שעשה משה, י"ל] לתוכו ונשא אותו"?!) אין ספק שחז"ל מבקשים להביע כאן ביקורת נוקבת כלפי שלמה, אך מהי בדיוק אותה ביקורת?

מה שמכוון אותנו להבנת העניין הוא סופו של המדרש: "כיון שאמר להם כן מיד שככו, אלולי כן בקשו לרוץ את ראשו להמית". מדוע סברו השערים להרוג את שלמה? וכי לא ידעו תשובה ציפו מלבד "ה' צב-אות הוא מלך הכבוד"? התשובה לשאלה זו מופיעה בניסוח שבתנחומא: "סבורין שעל נפשו הוא אומר 'מלך הכבוד'!"

מתברר אפוא שגם מדרש זה, בדומה למדרשים האחרים על הנישואין לבת פרעה, סובב על שאלת מקומה של מלכות בשר

במחשבה לפני הקב"ה להחריב את ירושלים, הדא הוא דכתיב 'כי על אפי ועל חמתי וגו' (ירמיה ל"ב, לא).

ובשבת נו ע"ב:

אמר רב יהודה אמר שמואל: בשעה שנשא שלמה את בת פרעה הכניסה לו אלף מיני זמר ואמרה לו: כך עושין לעבודה זרה פלונית, וכך עושים לעבודה זרה פלונית, ולא מיחה בה.

אמר רב יהודה אמר שמואל: בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים, ועלה בו שירטון, ועליו נבנה כרך גדול של רומי.

לפי מאמר חריף זה של שמואל, נישואיו של שלמה לבת פרעה בישרו את ראשית בניינה של רומי, המייצגת בחז"ל את אויבתו הגדולה ביותר של עם ישראל.

הבה ננסה לסכם את העולה מן המדרשים שהבאנו. לפי מדרשים אלו, הכתוב מצביע במקומות שונים על ההשלכות מרחיקות הלכת של נישואי שלמה ובת פרעה על גורל האומה בכללותה ועל חורבן ירושלים.

אנו מניחים כדעת רבי יוסי, שכוונתו של שלמה בנשיאת הנשים הנכריות הייתה לשם שמים, "למושכן לדברי תורה ולקרבת תחת כנפי השכינה" (ירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ו). ממגמה זו נובעת ככל הנראה גם הבחירה (על פי המדרש) לערוך את הנישואין במקביל לחנוכת בית ה'. בהתקשרותו עם בת פרעה ובהכנסתה לביתו דווקא ברגעי השיא של קרבת כנסת ישראל לקב"ה, ביום חנוכת בית המקדש הקבוע, מבקש שלמה להביא גם אותה תחת כנפי השכינה (וכבר עמדנו על כך ששלמה הבין כי המקדש מיועד לעולם כולו). לפיכך קבע שלמה את יום חתונתו ויום שמחת לבו הפרטי דווקא ביום חתונתו וביום שמחת לבו של הקב"ה בכנסת ישראל בעת חנוכת המקדש (ראה תענית פ"ד מ"ח). לפי תפיסתו, לא רק שאין ניגוד בין שני הדברים, אלא הם מקבילים ומשלימים.

ואולם, במציאות שונים פני הדברים לחלוטין. שמחת החתונה טשטשה את שמחת חנוכת הבית, ובמובנים מסוימים היא מלמדת על הבנה מוטעית של היחס בין השכנת מלכות ה' במקומה הקבוע במקדש ובין בניין ביתו הפרטי של המלך עם בת פרעה. פרשנותו של שלמה לשבתו על כיסא ה' למלך (דה"א כ"ט, ט) הרחיקה לכת יתר על המידה – כאילו מלכות בשר ודם ומלכות ה' חד הן – והביאה לעירוב תחומים לא-ראוי, שבגינה נתפסים הנישואין באותו לילה כהיפוכו של בניין בית ה'.⁷

7 בפירוש עין איה על מסכת שבת דורש הרב קוק זצ"ל את הדברים בהרחבה רבה. הנה קטע מדבריו בסימן עה: "אותו הצעד הרחב והגדול, שחפץ שלמה לצעוד בדילוג עצום, להרים את עצם תכונת העבודה זרה עם המחזיקים בהם יחד מעומק שפלותם, ולהעלותם עד אותה המעלה של הכרת אור החיים הזורח ממקור צור העולמים א-לוקי ישראל, כשלא הצליח, אף על פי שלא יצא לפועל כפי הנטיה שחשב, מכל מקום פעלה המחשבה שהיתה הרבה יותר גדולה מהמדה שהיה העולם יכול לקבל, לרעה, כאילו היו הדברים יוצאים אל הפועל. הטבע הקבוע בנפש האנושית לרגלי חלישותה, שאי אפשר לה להתרומם בשום אופן אל האור והטהר על ידי דמיונות של עבודה זרה, ואפילו אם יזוקקו ויצורפו, ואין לעבודה זרה תקנה כי אם השחת שרוץ וכלה, זה פעל הרבה. ואותה האהרת פנים ומיעוט ההקפדה שיצאה מחכמתו של שלמה שנשאה דעתה

למרחוק, מה שלא יכול העם בשום אופן להתרומם לזה כאילו היו הדברים בפועל."

וְאֵת הַבְּמֹת אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יְרוּשָׁלַם אֲשֶׁר מִימִין לְהַר
 הַמִּשְׁחִית אֲשֶׁר בְּנָה שְׁלֹמֹה מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל לְעִשְׂתָּרֶת שֶׁקָּץ
 צִדְדִים וְלִכְמוֹשׁ שֶׁקָּץ מוֹאֵב וְלִמְלֶכֶם תּוֹעֵבֶת בְּנֵי עֲמוֹן
 טַמְא הַמֶּלֶךְ (מל"ב כ"ג, ג).

זוהי דוגמה יפה לכלל "דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים
 במקום אחר" (או בלשון ימינו: התנ"ך 'מפרש את עצמו').
 במל"א נאמר כי הבמות נבנו "בהר אשר על פני ירושלים",
 דהיינו: בהר שממזרח לירושלים.⁹ במל"ב מוסיף הכתוב ומבאר
 כי הבמות היו "על פני ירושלים מימין להר המשחית", דהיינו:
 מדרום להר המשחית. מהו הר המשחית? יונתן מתרגם: "על
 אפי ירושלים דמדרום לטור זיתאי", ומרחיב רד"ק:

'להר המשחית' – הר הזיתים. ונקרא הר המשחה.¹⁰
 ולגנאי, מפני עבודה זרה שהיה שם, קראו הר
 המשחית.¹¹

לאור כל הנתונים הללו נראה לנו שיש לזהות את המקום
 ברכס המיוער הנמצא ממזרח לעיר, בפסגת כפר השילוח,¹²
 מעט דרומית לפסגת הר הזיתים.

2. משמעות המיקום

כדרכנו, ננסה להראות גם כאן את המשמעות הרוחנית של
 הטופוגרפיה: מדוע בחר שלמה למקם את הבמות לעבודה זרה
 דווקא במקום זה – ממש ממזרח לעיר דוד, מעברו המזרחי של
 נחל קדרון.

א. מול העיר ולא מול בית ה': ראשית, נראה ששלמה בחר
 דווקא ברכס זה, מדרום לפסגת הר הזיתים, על מנת שהבמות
 לא תהיינה ממש מול בית ה' אלא יותר מדרום, מול העיר
 ומחוצה לה.¹³

ב. עבודה זרה – במקום גבוה: בעבר כבר הראינו כי הבנייה
 במקום גבוה היא אחד ממאפייניה של העבודה הזרה, כיוון

9 במקרא הפנייה היא באופן בסיסי למזרח, לכן פנים או קדם היינו מזרח,
 ואחור – מערב; ימין הוא הדרום, ושמאל – הצפון.

עניין הכיוונים במקרא הוא נושא רחב ומעניין ביותר. בפשוטות קדם הוא
 המזרח בגלל הופעת השמש מכיוון זה – עובדה יסודית המשפיעה לא רק
 על אורחות החיים אלא גם על אמונות ודעות (כפי שנרחיב להלן).

בהקשר זה מעניין גם הקשר בין מושגי זמן ומקום בלשון המקרא: המילה
 קדם משמשת גם במשמע 'התקופה הקדומה', כיוון שזהו הזמן הנמצא
 לפנינו ואנו יכולים לראותו, ואילו אחור הוא העתיד, שאותו יכולים רק
 הנביאים לראות. בלשון המודרנית התהפכו המושגים, והמילה קדמה
 משמשת דווקא במשמעות של עתיד.

10 השם הר המשחה מוזכר גם בחז"ל, ראה למשל ראש השנה פ"ב מ"ד.

11 נביא כאן בהערה את המשך דברי רד"ק מפאת חשיבותו להבנת הסרת
 הבמות על ידי 'אשיהו': "אשר בנה שלמה" – והיא לא ביערו אותם
 אסא ויהושפט, שביערו כל עבודה זרה אשר היתה בארץ ישראל לפנייהם?
 עבודה זרה בערו, אבל הבמות לא בערו, כי היו אז מקריבים עליהם לא-ל,
 כי בכלם נאמר 'הבמות לא סרו עוד העם מזבחים ומקטרים בבמות'.
 ויאשיהו נתן גם כן הבמות, כיון שנעשו מתחלה לעבודה זרה, או כדי
 שלא יקריבו עליהם אפילו לשם שמים, שכיון שהיה בית המקדש קיים
 אסורות היו הבמות, לפיכך כתוב עליו 'לא היה לפניו מלך אשר שב אל ה'
 בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו' (מל"ב כ"ג, כה), כי המלכים אשר היו
 לפניו לא הסירו הבמות אף על פי שהיו מלכים טובים".

12 כיום יש במקום אכסניה נוצרית בשם בית אברהם.

13 כבר הזכרנו בעבר כי ברכס זה מסורת קבורה מתקופות קדומות ביותר.

ודם, כוחה ושלטונה, ביחס למלכותו של מלך מלכי המלכים.
 חלקו הראשון של המדרש ממשיך בעיה זו באמצעות מידות
 הארון – הכלי המסמל את כיסא ה' במקדש. הארון שעשה
 שלמה אינו יכול להיכנס בפתחו של קודש הקודשים. בנסותו
 לכבוש למלכותו מקום מעבר לגבולות הראויים לה דוחק
 שלמה בכיכול את רגלי השכינה, והארון שהוא עושה אינו יכול
 לשכון במקום מנוחתו כי אם בזכות חסדי דוד, שהכניע את
 עצמו לקב"ה גם במלכותו.

ג. הכנת מקום לגניזת הארון

בדה"ב ל"ה, ג אומר המלך יאשיהו ללוויים:

תָּנוּ אֶת אֲרוֹן הַקֹּדֶשׁ בְּבֵית אֲשֶׁר בְּנָה שְׁלֹמֹה בֶן דָּוִד
 מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֵין לָכֶם מִשָּׂא בְּפִתָּךְ עֵתָה עֲבְדוּ אֶת ה'
 אֱ-לֹהֵיכֶם וְאֶת עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל.

ומפרש רד"ק על אתר:

אולי הוציאו [=את הארון, "ל] מנשה משם כאשר שם
 הפסל בבית הא-להים. אבל יש לתמוה: היאך לא
 החזירו שם אחר הכנסו ושב בתשובה והסיר הסמל
 מבית ה'!?

ורז"ל פירשו שצוה לגנוז את הארון כדי שלא יגלה עם
 הגולה, ואמרו: אבן היתה בבית קדשי הקדשים
 במערבו ועליה היה הארון מונח ולפניו צנצנת המן
 ומטה אהרן, ובעת שבנה שלמה את הבית וסופו ליחרב
 בנה מקום לגנוז בו את הארון למטה במטמוניות
 עמוקות ועקלקלות, והאבן הזאת היתה מכסה למקום
 ההוא, ויאשיהו המלך צוה וגנוז את הארון באותו
 מקום שבנה שלמה שנאמר 'תנו את ארון הקדש', וגנוז
 עם הארון מטה אהרן וצנצנת המן ושמן המשחה.⁸

מה המשמעות של הכנת מקום לגנוז את הארון? האם הבין
 שלמה ברוח קודשו עד היכן מגיעים הדברים? קשה להשיב על
 שאלה זו על דרך הפשט, אך לפחות על דרך הדרש נוכל לומר
 כי שלמה אכן ידע, מדעתו או בנבואה, לאיזה כיוון מובילים
 מעשיו.

ד. בניית במות לעבודה זרה

1. מיקום הבמות

הכתוב במל"א מתאר את הקמת הבמות כך:

אֲזַ יְבָנֶה שְׁלֹמֹה בְּמָה לְכְמוֹשׁ שֶׁקָּץ מוֹאֵב בְּהַר אֲשֶׁר עַל
 פְּנֵי יְרוּשָׁלַם וְלִמְלֶךְ שֶׁקָּץ בְּנֵי עֲמוֹן. וְכֵן עָשָׂה לְכָל נְשִׁיו
 הַנְּכָרִיּוֹת מִקְטִירֹת וּמִזְבְּחוֹת לְאֱלֹהֵיהֶן (מל"א "א, ח-ז).

במות אלו התקיימו כמעט עד סוף ימי הבית הראשון (!), עד
 שהסירן יאשיהו. וכך נאמר שם:

8 מעניין הדבר שחז"ל מייחסים את גניזת הארון שהכניס שלמה למקדש
 דווקא ליאשיהו – אותו מלך שגם ביטל את הבמות שבנה שלמה לעבודה
 זרה ממזרח לעיר ואשר התקיימו כל ימי הבית הראשון.

- דם הפרה האדומה מוזה בהר הזיתים "אל נכח פני אהל מועד" (במדבר י"ט, ד), ועל כן חומת הר הבית המזרחית נמוכה יותר, על מנת שהכוהן המזה יוכל לראות את פתח ההיכל.
- מאותה סיבה מכוונים כל השערים המזרחיים שבמקדש זה כנגד זה על ציר אחד (בבית שני: שער הר הבית המזרחי, המכונה שער שושן; שער עזרת הנשים; שער ניקנור; ושערי האולם, ההיכל וקודש הקודשים).
- אדם המקריב – פניו למערב; בהמה המוקרבת – פניה למערב (בשעת סמיכה).
- הנר המערבי של המנורה הוא הנר החשוב.
- תמיד של שחר נשחט על קרן צפונית-מערבית, ושל בין הערביים – על קרן מזרחית-צפונית.
- לסיכום, כיוון מזרח-מערב מבטא במקדש את הניגוד המהותי לעבודה הזרה, ויותר מכך: את כפיפות הבריאה לבורא וההכרה במלכותו.¹⁷
- נמצאנו למדים שהבמות שבנה שלמה מבטאות פנייה לעבודה זרה בכל מהותן – בצורתן, במקומן ובכיוון פנייתן – ומהותן במובנים רבים ניגוד מהותי למקדש. כאמור, במות אלו התקיימו בירושלים עד ימי יאשיהו. נמצא שכמעט מראשית ימיה של העיר ורוב ימי הבית הראשון ניצבו בפני העולה אליה שתי אפשרויות: לעלות צפונה, להר המזרחי, לבית ה', או לעבור את נחל קדרון מזרחה ולעבוד עבודה זרה בבמות שעל הרכס שמדרום להר הזיתים...

ה. ריבוי כסף וזהב, סוסים ונשים נכריות

במל"א י'–י"א מתאר הכתוב כיצד עובר שלמה המלך על שלושת האיסורים המפורסמים ומרבה לו סוסים (הבאים ממצרים), נשים (המטות את לבבו) וכסף וזהב.¹⁸ למרבה האירוניה, דווקא המלך הראשון שאמור לייצג את המלכות האידאלית בישראל נכשל בדיוק באותם דברים שצריכים לייחד את מלך ישראל על פני מלכי אומות העולם, ואינו מצליח להקים מלכות ראויה.

סיכום

בשיעור זה בחנו את המרכיבים השונים בנפילתו של שלמה. המכנה המשותף לכולם הוא הטשטוש שחל אצל המלך הקבוע הראשון בהבנת גבולות שלטונו וסמכותו ביחס למלכות ה'. התוצאה קשה ביותר: למרות נתוני הפתיחה המצוינים, דווקא בימיו של שלמה נגזר על פילוג הממלכה ועל חורבן הבית.

17 במקרא מבטא המערב את ההימצאות לפני ה', והליכה מזרחה היא לרוב התרחקות מה', למשל: אדם וחווה משולחים לאחר החטא מזרחה מגן העדן; קין משולח מזרחה; לוט בוחר במזרח; בני הפילגשים משולחים מזרחה; עשו הולך מזרחה להר שעיר; שניים וחצי השבטים בוחרים בעבר הירדן המזרחי; שכינה מסתלקת מן המקדש מזרחה (יחזקאל י"א); ועוד. זהו נושא רחב, הראוי לשיעור בפני עצמו, ואכמ"ל.

18 חטאו של שלמה עם הנשים הנכריות מוזכר עוד בימי נחמיה: "הלוא על אלה חטא שלמה מלך ישראל, ובגוים הרבים לא היה מלך כהו, ואהוב לא-להיו היה, ויתנהו א-להים מלך על כל ישראל, גם אותו החטיאו הנשים הנכריות" (נחמיה י"ג, כו).

שהחשיבה האלילית ראתה בגובה הפיזי ביטוי לגודל וגבורה וסברה כי הוא מקרב לאל (ראה על כך באריכות בשיעור 16 לשנת תשס"ה, "נחלת בנימין – נחלת שכינה (חלק א)").

ג. פנייה מזרחה לאלוהי עמון ומואב: נשות שלמה עבדו לאלוהי עמון ומואב, ובניית הבמות ממזרח לעיר אפשרה להן לפנות מזרחה, לארצן ולאלוהיהן.

ד. פנייה מזרחה לשמש: הפנייה לשמש כעבודה זרה מוזכרת פעמים רבות במקרא. בהיותה מקור חיות מרכזי (שעות האור הן שעות העבודה, החום, הפוטוסינתזה וכו') היוותה השמש כבר בתקופות קדומות ביותר מושא עיקרי לעבודה זרה. ההתפעלות הטבעיות והמובנת של האדם מן השמש (שפחתה במידה ניכרת מאז עידן התאורה הפלואורסצנטית) הפכה מהר מאוד לפולחן של אותו מקור אור, חום וחיים.¹⁴ אפילו אברהם אבינו פנה תחילה, על פי המדרש המפורסם, לשמש ולירח, ורק מששקעו שני אלו ושבו וזרחו הבין כי אדון אחד לשניהם. ואין זה מקרה שלדעת הרמב"ם תפסה עבודת גרמי השמים, משמשיו של הקב"ה, מקום מרכזי בתהליך היווצרותה של העבודה זרה (הלכות עבודה זרה פ"א ה"א).¹⁵ בניית הבמות בימי שלמה נעשתה אפוא בסגנון הקלסי והמקורי של העבודה הזרה: פנייה מזרחה.

בניגוד מהותי לתפיסה האלילית מכוון המקדש למערב, והמקום המקודש ביותר בו – הדביר – הוא בצדו המערבי. בבבא בתרא כה ע"ב טוען רבי עקיבא כי שכינה במערב, והגמרא מביאה לכך שני נימוקים:

1. כניגוד לעובדי עבודה זרה, הפונים מזרחה. כך למשל מצינו במשנה סוכה פ"ה מ"ד:

הגיעו לשער היוצא ממזרח, הפכו פניהן למערב ואמרו: אבותינו שהיו במקום הזה, 'אחוריהם אל היכל ה' ופניהם קדמה והמה משתחיים קדמה לשמש' (יחזקאל ח', טז), ואנו לי-ה עינינו.

גם הרמב"ם מציין במורה הנבוכים (חלק ג פרק מה) שבעקדה הקים אברהם אבינו את המזבח בחלקו המערבי של ההר, כניגוד לעובדי עבודה זרה.

2. "וצבא השמים לך משתחיים" (נחמיה ט', ו) – הגמרא רואה את זריחתם של גרמי השמים במזרח ותנועתם למערב כהשתחוואה יומיומית לקב"ה. גרמי השמים הם כמובן חסרי בחירה, ובמובן זה האדם העובד במקדש הוא מעין שליח ציבור של הבריאה כולה: כביכול נושא הוא מדי יום את השמש, הירח והכוכבים ומשתחוה מערבה, לשכינה שבקודש הקודשים.¹⁶

לקביעה כי שכינה במערב ביטויים רבים בחיי המקדש:

14 כבר ראינו לעיל שמסיבה זו נחשב המזרח בעת העתיקה ל"פנים". ואכן, המפות הקדומות הן מוזרחות: הן מצוירות כשהמזרח בחלקן העליון.

15 הנצרות הנציחה את המנהג האלילי של פנייה מזרחה בהפנותה את הכנסיות לכיוון זה.

16 הרעיון שהאדם מבטא בעבודת ה' היומיומית שלו את ערגת הבריאה כולה לקב"ה עולה בגמרא במסכת ברכות (ט ע"ב), הלומדת אסמכתא לתפילת ותיקין מן הפסוק "יראוך עם שמש" (תהילים ע"ב, ה).

להשלמת תקופת שלמה נבחן בע"ה בשיעור הבא את עניין המילוא, המדגים היטב את יחסו של שלמה לעמו.

* *

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ו *

* עורך: בעז קלוש *

* *

* בית המדרש הווירטואלי שליך ישיבת הר עציון *

* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *

* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *

* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *

* דוא"ל: office@etzion.org.il *

* *